

EDWARD SAID SONRASI
ORYANTALİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

YAYINA HAZIRLAYANLAR

FUAT AYDIN

MEHMET MURAT ŞAHİN

YÜCEL BULUT

FEYZA BETÜL AYDIN

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0434
İnsan ve Toplum: 039

EDWARD SAİD SONRASI
ORYANTALİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK
YAYINA HAZIRLAYANLAR
FUAT AYDIN
MEHMET MURAT ŞAHİN
YÜCEL BULUT
FEYZA BETÜL AYDIN

Proje Editörü ve Son Okuma
Ali Adem Yörük

Sayfa Uygulama
Yümna Sarıkaya

Kapak
Faruk Özcan

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768 Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-5848-63-5

Kitabın Türkçe yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr – info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Aralık 2025

EDWARD SAID SONRASI ORYANTALİZMİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

YAYINA HAZIRLAYANLAR

FUAT AYDIN

MEHMET MURAT ŞAHİN

YÜCEL BULUT

FEYZA BETÜL AYDIN

FUAT AYDIN

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesidir. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (1987). Dört yıl Ankara'da, iki yıl İstanbul'da öğretmenlik yaptı. 1993'te Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesine araştırma görevlisi olarak atandı. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, "Ali b. Rabben et-Taberî ve er-Redd Ale'n-Nasârâ" adlı teziyle yüksek lisansını (1994); "Pavlus ve Din Anlayışının Yansımaları" çalışmasıyla doktorasını tamamladı (2000). 2006'da doçent, 2011'de profesör oldu. Yayınlanmış birçok makale, telif ve tercüme eseri vardır.

MEHMET MURAT ŞAHİN

Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde çalışmakta, sosyoloji tarihi ve edebiyat sosyolojisiyle ilgilenmektedir. Franco Moretti (*Modern Epik ve Avrupa Roman Atlası*), Eric Hobsbawm (*Geleneğin İcadı*), Clifford Geertz (*İki Kültürde İslam*), Jose Casanova (*Modern Dünyada Kamusal Dinler*), Salman Sayyid (*Hilafeti Hatırlamak*), Bryan Turner (*Max Weber ve İslam*) ve Bent Flyvbjerg gibi isimlerin eserlerini Türkçeye çevirmiştir.

YÜCEL BULUT

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden mezun olmuş (1989); İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "'Türk Dostları': Pierre Loti ve Claude Farrère" adlı teziyle yüksek lisansını (1993); İkinci Savaş sonrasında oryantalist çalışmaların durumunu incelediği çalışmasıyla doktorasını tamamlamıştır (2000). *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (9. bs., 2020) ve *Türk Sosyolojisinin Kısa Tarihi* (2021) adlı kitapların yazarıdır. Oryantalizm, Türk sosyoloji tarihi, Osmanlı-Türk modernleşmesi ve kültürel incelemeler gibi araştırma alanlarına dair çok sayıda makale kaleme almıştır.

FEYZA BETÜL AYDIN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde doktora öğrencisidir. Lisansını Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı ve Al-Zahra Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamıştır. Son dönem Osmanlı edebiyatı ve Kaçar edebiyatı alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

*Bu kitabın ortaya çıkmasını mümkün kılan ortamı hazırlayan
Yalova Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı'ya...*

İÇİNDEKİLER

Önsöz

11

Fuat Aydın - Mehmet Murat Şahin

BİRİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZM, SÖMÜRGEÇİLİK VE SONRASI

Küresel Dekolonizasyon Tarihinde Oryantalizmin Siyasi Önemi

35

Cemil Aydın

20. Yüzyıldaki İktidar ve Sömürgecilik İlişkilerini Anlamadan

Oryantalizmi Anlayamayız

67

Yücel Bulut

Doğunun İzi

87

Salman S. Sayyid

Kolonyal Miraslar, Kültürel Soykırımlar, Metinsel Çalışmalar

101

Siraj Ahmed

Oryantalizm ve İslam(ofobi) Algısı:

Aydınlanmanın Çocuğu ve İslamofobi'nin Babası Olarak Oryantalizm

119

Merdan Güneş

İKİNCİ BÖLÜM

ORYANTALİZMİN AKADEMİK GÖRÜNÜMLERİ VE İSLAM ÇALIŞMALARI

Oryantalizmin “Klasik Sonrası” ile İmtihanı:

İslam Felsefesi Bağlamında Bir Değerlendirme

147

M. Cüneyt Kaya

İslam Felsefesi Çalışmalarında Oryantalizmin Dönüşümü:

Etkileşim-Bağımlı Yorumlamaya Geçiş

159

Kübra Bilgin Tiryaki

Batılı Ansiklopedi Literatüründe Kur'an Tarihine Dair Yaklaşımlar:

Encyclopedia of The Qur'an (EQ) Özelinde Bir İnceleme

173

Esra Gözeler

Batı'da Son On Yılda Yapılan Hadis Çalışmalarındaki
Güncel Eğilimler Üzerine Bir İnceleme 185
Fatma Betül Altıntaş

Batı'da Hâkim Oryantalist Söylemden Farklı İslam Araştırmalarının İmkânı:
Los Benû Codera Ekolü 207
Hatice Nur Dalkılıç

Rusya Şarkiyatçılığında Doğu-Batı İkileminin Reddi:
Rusya'nın Kendi Doğusu 219
Anahanım Ahadova

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAT, EDEBİYAT VE POPÜLER KÜLTÜRDE ORYANTALİZM

“Sakız Gibi Uzayan Tek Perde”:
Şark Musikisi ve Said'deki Şarkiyatçılık 231
Ahmet Demirhan

Edward Said'in Oryantalizm'ini Freud'un “Tekinsiz” Kavramıyla
Çeşitli Edebi Eserlerde Yeniden Okumak 261
Dilek Tüfekçi Can

Oryantal Fanteziler, Kaçak Prensesler: Haremi Pazarlamak 277
Feyza Betül Aydın

Doğululaştırılmış Ötekiler Geri Dönüyor:
Avustralya'daki Irk Ayaklanmalarına İlişkin Baskın Kültürel Anlatıları
Aborjin Sanatı Aracılığıyla Yıkamak 299
Wendy S. Shaw

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ORYANTALİZMDEN SELF-ORYANTALİZME

Self-Oryantalizmin Tahkiminde Tarih yazımının Rolü Gülbeyaz Karakuş	315
İbrahim Şinasi'nin Entelektüel Yaşamı ve Eserlerinin Fikrî Arka Planında Oryantalizm Etkileri Ebuzer Karaslan	333
Avrupalı Gelecek ile Osmanlı Geçmişi Arasında: Self-Oryantalizm ve Arnavut Ulusal Kimliğinin İnşası Enis Sulstarova	359
Yerlileştirme ve Batılılaşma Araplaşmaya Karşı: Güneydoğu Asya İslamının İnşası ve Kapitalist Hegemonya Ermin Sinanović	383
Yazarlar	405
Dizin	411

ÖNSÖZ

Oryantalizm bir düşünce biçimi ve uzmanlık alanı olarak birbiriyle örtüşen birkaç alanı içerir: İlki, Avrupa ile Asya arasında değişen tarihsel ve kültürel ilişkiyi; ikincisi, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren çeşitli Doğu kültürlerinin ve geleneklerinin incelenmesinde uzmanlaşmaya yol açmış olan Batı'daki bilimsel disiplini ve son olarak da dünyanın Doğu olarak isimlendirilmiş olan ve siyasi açıdan dikkatleri üzerinde toplayan bölgesi hakkındaki ideolojik varsayımları, imgeleri ve hayalî resimleri.

Batı'nın Doğu'ya olan ilgisinin tarihi ve Doğu hakkındaki muhayyilesinin oluşum süreci “Doğu” ile “Batı”nın varlığı kadar eskiye gitse de akademik bir disiplin olarak oryantalizmin kurumsallaşması -antropoloji, sosyoloji vb. gibi- modern sosyal bilim dallarının ortaya çıkışıyla aynı dönemle tarihlenir. Önceki yüzyıllarda Avrupa'da yaygın olan İslam ve Doğu hakkındaki imaj(lar), yeni geliştirilen söylemler, yöntemler ve bilimler ışığında daha akademik bir görüntüde üretilmeye ve kullanılmaya başlanır.

18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Avrupa'nın Doğu algısını belirleyen temel etken sömürgeciliktir. Bu bağlamda, oryantalizmin akademik bir alan olarak kurumsallaşmasında iki tarihsel tecrübe öne çıkar: Napolyon'un 1798'de Mısır seferi esnasında kurduğu *Institut d'Égypte* ve İngiltere'nin Hindistan'daki sömürge politikalarının bir parçası olarak 1784'te kurulan *The Asiatic Society of Calcutta* (derneğin ismi 1832'de *The Asiatic Society of Bengal*, 1936'da ise *The Royal Asiatic Society of Bengal* olarak değiştirilmiştir).

19. yüzyılsa peş peşe oryantalist derneklerin kurulduğu ve kendi dergilerini çıkardıkları bir dönemdir: *Société Asiatique* (Paris, 1821), *The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (Londra, 1824), *American Oriental Society* (ABD, 1842), *Morgenländischen Gesellschaft* (Almanya, 1845) gibi. Her bir dernek aynı zamanda araştırma sonuçlarını paylaştığı birer dergi de yayınlamaya başladı. Bu yüzyıldaki oryantalist incelemeler hâlâ filoloji ağırlıklıydı. Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetlerinin yaygınlaşmasına ve kurumlaşmasına paralel olarak dünyanın her bir köşesinden gelen bilgiler nicelik olarak artıyor, türler zenginleşiyor ve inceleme yöntemleri geliyordu. Oryantalistler arasındaki münasebetler de sıklaşmaya başlamış ve bilgi paylaşımları artmıştı. İlki 1873'te Paris'te düzenlenen Şarkiyatçılar Kongresi sıklaşan bu ilişkilerin bir sonucuydu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen uluslararası dengelere paralel olarak Avrupa'daki oryantalist çalışmalar bir krize girdi. 1947'de İngiliz oryantalizmindeki gelişmeleri ele alıp tartışmak üzere kurulan Scarborough Komisyonu'nun raporu, "Avrupa-merkezciliğe" yöneltilmiş örtülü eleştirileri formüle ederek ABD, Rusya, Hollanda, Almanya, Fransa, İtalya gibi Avrupa'nın diğer ülkelerine kıyasla İngiliz oryantalizmindeki geri kalışın altını çiziyordu. 1951'de aynı amaçla oluşturulan Hayter Komisyonu ise dünyanın çekim merkezinin Avrupa'dan ABD'ye doğru kaydığı tespitini yapıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarda, ABD'nin Orta Doğu ve Asya'ya yönelik ekonomik ve siyasal ilgileri daha net bir biçimde şekillendi. Yeni dönemde, silah ve enerji sektörlerinin finanse ettiği vakıfların ve hükümetin desteğiyle, beşerî bilimlerden sosyal bilimlere, eski çağ araştırmalarından modern araştırmalara kadar hemen her alanda bilgi üretimi arttı. Oryantalizm, artık -ABD'nin dış politika ihtiyaçları doğrultusunda- dar bölgesel temelli ve disiplinler arası bir mantık çerçevesinde teşkilatlandı: Doğu Asya incelemeleri, Orta Doğu incelemeleri gibi.

ABD, uluslararası siyasi dönüşümler karşısında, 19. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğinin ve oryantalizminin negatif yükünden uzak duran bir görüntü vermeye özen gösterdi. Savaş sonrasında üstlendiği emperyal konumunu destekleyecek yeni araştırma kurumları oluşturuldu ve mevcut kurumlara finansal destek sağlanarak verimliliği artırıldı. Fakat tüm bu yeniden yapılanma çabalarına rağmen Amerikan oryantalizmi, 19. yüzyıl Avrupa oryantalizminin Doğu hakkındaki baskın temel yaklaşımını sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreklilik, hem ABD'nin de -nihayetinde- Batılı kolektif muhayyilenin bir parçası hâline gelmesi hem de eğitimi Avrupa'da almış ve ABD'de oryantalist düşüncenin inşasında etkili olmuş H. A. R. Gibb (ö. 1971), Gustave Edmund von Grunebaum (ö. 1972), Bernard Lewis (ö. 2018) gibi isimlerin katkılarıyla sağlandı. Bu anlamda Amerikan oryantalizmi, Kıta Avrupası'nın oryantalist birikimiyle "süreklilik ve farklılaşma" özelliklerini kendisinde taşıyan bir yapıya bürünmüştür.

19. yüzyılın sonundan itibaren oryantalistler arasında dillendirilmeye başlanan çalışma alanlarının yöntemlerine ve bakış açılarına yönelik kimi itirazlar 1945 sonrasında daha da arttı ve Batı-dışı dünyanın entelektüel çevrelerinin de katıldığı bu eleştiriler, zamanla oryantalizmin temellerini sorgulayan bir niteliğe büründü. 19. yüzyıl Avrupa oryantalizmi, ideolojik oluşu ve Avrupa-merkezci özü dolayısıyla sert eleştirilere tâbi tutuldu.

*Oryantalist söylemin en ciddi eleştirmeni hiç şüphesiz Edward W. Said olmuştur. Said, "paradigma kurucu bir eser" olarak değerlendirilen kitabı *Orientalism*'de' (1978) Avrupa'nın Doğu ile bağlantılı kültürel, siyasi, iktisadi çıkarlarından*

1. Türkçe tercümeleri için bkz. *Oryantalizm (Doğubilim): Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel, İs-

kaynaklanan, kökü çok eskilere uzanan bir düşünce geleneğini incelemişti. Said'in "oryantalizm" sözcüğünü meslekî bir uzmanlıkla sınırlandırmayı ve sözcüğün genel kültür, edebiyat, ideoloji ve hem toplumsal hem de siyasal tavırlar bağlamında yürürlükte olduğunu göstermeye çalışması eseri önemli kılan bir diğer unsurdur.

Said, Michel Foucault ve Jacques Derrida'nın kuramsal çerçevelerinden de yararlanarak, bilginin siyasal niteliğini vurgulamakta ve oryantalist bilginin İngiltere, Fransa ve daha sonra da ABD'de gelişen oryantalist çalışmalarla bu ülkelerin Orta Doğu'daki emperyalist çıkarları arasındaki bağlantıyı göstermeye çalışır. Bu geleneği, Avrupa'nın çok daha kapsamlı iktidar ve egemenlik/tahakküm yapılarının harekete geçirdiği "bir kültürel iktidar uygulaması olarak" değerlendiren Said'in eseri, post-kolonyal teorinin de kurucu metinlerinden biri olarak kabul görür. Şarkiyatçılık, yayınlanışından bugüne 40 yılı aşkın bir süre içinde, hakkında yazılmış sayısız tanıtım ve eleştiri yazısına ve üzerine yapılmış pek çok sempozyuma konu olmuştur. Kitap kimilerince bir "polemik" olarak değerlendirilmiş, kimilerince ise dünyanın çok farklı milletleri için bir tarih bilinci uyandırmıştır. Kimileriye Şarkiyatçılık'ın açtığı yeni ufukların bir sonucu olarak kendi çalışmalarını gözden geçirme zorunluluğu duymuştur.

Yukarıda özetlediğimiz düşüncelerle yola çıkılarak, oryantalizme dair çalışmalarıyla öne çıkmış yurtiçi ve yurtdışından akademisyenlerle uzmanları bir araya getirme hedefi ve yeni bir dünyanın eşğinde oryantalizmi, yeniden ve yeni bir gözle masaya yatırma maksadıyla Yalova Üniversitesi tarafından, 1-3 Kasım 2023'te, "Edward W. Said'in Vefatının 20. Yılında Oryantalizmi Yeniden Düşünmek" adıyla bir sempozyum düzenlenmiştir. Elinizdeki kitap, bu sempozyumda sunulan tebliğlerin gözden geçirilmiş metinlerinden oluşmaktadır. Bu metinlerin yedisi yurt dışından, onu yurt içinden akademisyen ve araştırmacılara aittir. Ayrıca daha önce yayınlanmış iki metin, konuyla doğrudan ilgili oldukları için kitaba alınmıştır. Aşağıda, dört ana başlık altında, bu çalışmaları kısaca tanıtacağız.

ORYANTALİZM, SÖMÜRGEÇİLİK VE SONRASI

İlk yazı, Cemil Aydın'ın "Küresel Dekolonizasyon Tarihinde Oryantalizmin Siyasi Önemi" adlı metnidir. Aydın, Namık Kemal'in, Ernest Renan'ın Müslümanları oryantalist biçimde ırkileştirmesine bir cevap olmak üzere söylediği "Avrupa Şarkı Bilmez" cümlesini, Afrika-Asya'nın Batı karşısında eşit haklar ve adalet arayışının yanı sıra Avrupa merkezli emperyalist dünya düzenini dekolonize etmeye yönelik

İstanbul: Pınar, 1982; *Oryantalizm*, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar, 1999; *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şarkı Anlayışları*, çev. Berna Yıldırım, İstanbul: Metis, 1999.

kapsamlı mücadelelerinin bir ifadesi olarak görür. Namık Kemal ve sonrası Müslüman fikir adamlarının oryantalizme karşı geliştirdikleri reddiyelere paralel olarak Okakura Tenşin, Sun Yat-Sen ve Tagore gibi Pan-Asyacilar veya W. E. B. Dubois ve Kwame Nkrumah gibi Pan-Afrikacilar da benzer şekilde Batılı hegemonyayı meşrulaştırmada kullanılan “insanlık”, “medeniyet” ve dünya dinleri ile ilgili oryantalist ve ırkçı tezleri çürütmeye çalışmışlardır. Aydın’a göre, aynı dönemde yalnızca Pan-İslamcı entelektüeller değil Hindistan, Çin, Filipinler ve Japonya’daki Pan-Asyacı düşünürler de insanlık, medeniyet ve dinî çeşitlilik hususunda oryantalistlerin ırkçı iddialarını çürütmek maksadıyla iş birliği içinde olmuşlardı. Aydın’a göre, söz konusu toplumların oryantalizm ve ırkçılık karşıtı oluşları, onların emperyalizm karşıtı mücadelelerinin güçlenmesini ve dolayısıyla da kendi kaderlerini tayin hakkını elde etmelerini sağlamıştır.

Aydın, şu soruyu gündeme getirir: “Eğer oryantalizm, ırkçılığın bir türü olarak Avrupa sömürgeciliğinin bir ideolojisi idiyse ve Asya ile Afrika’daki düşünürler bu oryantalizm eleştirilerinin ve reddiyelerinin fikrî başarısı ile imparatorlukların sonunu getiren dekolonizasyon sürecine temel hazırladıysalar, niçin Avrupa imparatorluklarının resmî hakimiyetinin bittiği dönemden sonra dahi Arap ve Müslümanlara yönelik oryantalist ırkleştirme devam etmiştir?” Aydın’a göre, Edward Said’in 1978 yılında yayınladığı *Şarkiyatçılık* kitabı, sömürgecilik dönemi bittikten sonra bile devam eden söz konusu oryantalizmin bir eleştirisi olarak okunmalıdır. Bu düşünceden yola çıkan Aydın, “20. yüzyıl boyunca Asya ve Afrika’da çok güçlü bir fikrî akım haline gelen oryantalizm eleştirilerinin ve reddiyelerinin dekolonizasyon süreci ve post-kolonyal dönemdeki rolü”ne yoğunlaşmanın oryantalizmin sömürgecilik ve sömürgecilik-sonrası dönemin uluslararası siyasetteki konumunu daha iyi anlamamıza da yardımcı olacağını savunur.

“19. Yüzyıldaki İktidar ve Sömürgecilik İlişkilerini Anlamadan Oryantalizmi Anlayamayız” adlı metniyle kitaba katkı yapan Yücel Bulut’a göre oryantalizm çok katmanlı, çok boyutlu ve çok anlamlı bir sözcük... Resim sanatında bir akım, Doğu üzerine uzmanlaşmış bir akademik araştırma alanı, Batı ratiosunun evrensellğinde yer alan Doğu’ya dair üretilmiş Batılı bir söylem, Avrupa sömürgeciliğinin işbirlikçisi... Oryantalizm aynı zamanda bütün bu farklı veçhelerin toplamıdır da. Hepsi aynı Batılı ben bilincinin farklı alanlardaki yansımalarıdır. Bulut, bir yanıla ‘Doğu’ya dair Batılı bir söylem bir yanıla da ‘Batı’nın kendisine dair bir öz-anlatısı olarak oryantalizmin temel kavramlarının, yaklaşımlarının ve kritik dönüm noktalarının tarihsel bir tahlilini yapmaktadır.

“Doğu’nun İzi” başlıklı metninde Salman Sayyid, Edward Said’in oryantalizm eleştirisini “İslam”ın temsil ettiği “jeopolitik ve kültürel bir meydan okuma”nın yarattığı epistemolojik sorunlar bağlamında konumlandırır: Onun deyışıyle *Şarkiyatçılık*, bu “jeopolitik ile epistemoloji arasındaki kesişme”yi çok güçlü

bir şekilde gündeme getirir. O sadece bir disiplin veya bilgi üretimi biçimi değil bir tahakküm şekli olarak “beyazlığın eklemlenmesini sağlayan söylemsel oluşum” olarak görülmelidir. Said, bilgi üretiminin jeopolitiğini radikal bir şekilde sorunsallaştırırken, şarkiyatçılığı bir disiplin olarak gayrimeşrulaştırır. Böylece Batı’nın bilgi ile gerçeklik arasında kurduğunu iddia ettiği “şeffaf, tarafsız, rasyonel ve evrensel” temsil anlatısını sarsar. Pozitivist bir dünya görüşüne dayanan aydınlanmacı epistemolojinin bu eleştirisi sayesinde, “oryantalizmin ürettiği bilgi, Batılı sömürgeciliğin yalnızca bilimle ve imparatorluk hırsıyla dolu bir Avrupa’nın dünyaya hükmetme arzusunun ürünü” olmasıyla beraber “Avrupa’nın kendisini oluşturan/kuran bir proje” olarak görülebilir.

Sayyid’in belirttiği gibi, “oryantalizm, oryantalistlerin mahareti veya ilimleri sayesinde değil” Avrupa’nın “Doğu” üzerindeki emperyal gücü sayesinde mümkün olmuştur. Said’in Antonio Gramsci ile Michel Foucault’dan yola çıkarak “hegemonya” ve “söylem” kavramlarını sıkıca öreterek temellendirdiği *Şarkiyatçılık* adlı eseri, disiplinler sınırların ötesine geçmekle kalmadı, aynı zamanda post-kolonyal çalışmaların, post-yapısalcılığın ve madun çalışmalarının oluşumuna da katkıda bulundu. Bu sebeple Said’in eleştirisi, esasında disiplinler veya metodolojik meselelerden ziyade “Avrupa’ya odaklanan epistemenin çözülmeye başlaması”yla ortaya çıkan epistemolojik değişimlerle ilgilidir.

Artık Avrupa’nın sömürge girişiminin inşa ettiği dünya düzeninin “doğallığı”nı korumanın söz konusu olmadığı bu post-kolonyal durumun kültürel, jeopolitik ve felsefi birçok sonucunun ortaya çıkmaya başladığını savunan Sayyid de tam bu “post-kolonyal durum”un sonuçlarını ortaya koyarak şu soruyu ele alır: “İslam, İslamlaşmış olan (*Islamicate*) ve Müslümanlar nasıl incelenmelidir?” Bu soruya yanıt olarak dekolonyal bir yaklaşımı savunur: “Eleştirel Müslüman Çalışmaları” olarak tanımladığı bu dekolonyal yaklaşım, belli bir metodolojinin uygulanmasının bir ürünü olduğu kadar araştırma sürecinde “hem dekolonyalitenin hem de İslamlaşmış olanın dönüşümü”nü içerir. Bu çerçevede “Doğu”yu, Batı sosyal bilimlerinin normatifliğini yeniden üreten karşıtlıkların bastırılan unsuruna bir başka örnek olmaktan ziyade bir “iz” olarak anlamamız gerektiğini iddia eder: Sayyid’e göre oryantalizm “Batı girişiminin ürettiği söylemselliğin içine kazınmıştır” ve bu nedenle Şark’ın izi “Şarkiyatçılığı Batılı bilginin bir başka dalı değil, bilgi üretiminin Batılı olmasını mümkün kılan şartın kendisi olarak anlamamızı sağlar”.

“Kolonyal Miraslar, Kültürel Soykırımlar, Metinsel Çalışmalar” adlı yazısında Edward Said’in oryantalizm okumasına da eleştiriler getiren Siraj Ahmed, okurları sömürgeci mantığa karşı koyacak bir okuma pratiği üzerine düşünmeye davet etmektedir. Ahmed’e göre “modern devlet”in oluşum süreci, ulusal aidiyetleri sayesinde “egemen ve özgür” olduklarını iddia eden “halklar” yaratır gibi görünse de devlet sistemi hem kendi sınırları içinde hem de dışında “siyasal failliklerini inkâr

etmeye ve etkin bir şekilde egemen-olmayan muamelesi yapmaya çalıştığı, genellikle ırkileştirilmiş halklar” da üretmiştir. Bu halklar -ırksal azınlıklar, kayıt-dışı işçiler, mülteciler, sürgünler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, hâlâ sömürge idaresi veya işgali altında olan uluslar- genellikle “devletin örgütlü terki” koşullarında yaşamakta, doğal olmayan farklı ölüm biçimlerine maruz bırakılmaktadır. Ahmed, bu dinamiği -siyasi ve ekonomik güvenlikleri, egemen olmayan halkların yaratılmasına tersten bağlı görünen egemen halkların yaratılması sürecini- “paradigmatik anlamda sömürge mantığı” olarak düşünebileceğimizi, ancak bunun bugünün şartlarında sömürge döneminde olduğundan çok daha fazla dünyayı kapsayan, sistematik ve içinden çıkılmaz bir hâl aldığını savunur. Ahmed’e göre bu “sömürge mantığı”na direnebilmenin bir yolu, beşerî bilimlerin alanında çalışan her araştırmacının, “tarihsel dönemler ve ulusal bağlamlar içinde aldığı biçim ne olursa olsun”, bu mantığı görünür kılmasıdır.

Bu çerçevede hukukçu Wael Hallaq, siyaset bilimci Mahmood Mamdani ve antropolog Saba Mahmood’un çalışmalarına başvuran Ahmed, “metinsel inceleme”nin egemen ve egemen olmayan halkların yaratılmasında nasıl bir rol oynadığını gösterecek “birbiriyle ilişkili üç yol” önerir. Buradaki nihai amacının, sömürgeci mantığa karşı koyacak “bir eleştirel yöntem veya başka bir deyişle bir okuma pratiği üzerine düşünmek” olduğunu ifade ederek böyle bir yöntemin “yazılı metinleri”, “kültürel gelenekleri” ve “tarihsel dönemleri” artık basitçe akademik bilginin “şeyleşmiş” nesnelere, akademisyenlerin bildiklerini iddia edebilecekleri şeylere dönüştürmeyeceğini öne sürer. Bu dönüşüm “kolonyal modernitenin ayırt edici özelliği”dir.

Ahmed’e göre bugün anladığımız şekliyle “metin” -yani beşerî bilimcilerin sanat, kültür, siyaset ve benzeri konularda tarihsel bilgi edindiği ayrıcalıklı araç-küresel kariyerine aslında bir “sömürge teknolojisi” olarak başlamıştır. Beşerî bilimlerin metin çalışmaları için tek meşru yaklaşımının “tarihselcilik” olduğunu düşünürsek bunun bizi kolonyal bir epistemenin içine hapsedme riski taşıdığını görebileceğimiz açıktır. Said’in *Şarkiyatçılık* kitabını belli bir akademik disiplini ve geniş kapsamlı bir kültürel klişeler dizisini (temsiller sistemini) hedef almakta başarılı gören Ahmed, Said’i bütün bunların temelini oluşturan ve mümkün kılan epistemik oluşumu yeterince sorunsallaştırmamakla eleştirir: Aslında Said, takipçilerinin “bu oluşumun ve yaklaşımın sömürgeselliğini” görmesini zorlaştırdığı gibi, kınadığı söylemlerin filolojik temelini hiçbir zaman kabul etmemiş” gibi de görünmektedir.

“Oryantalizm, Sömürgecilik ve Sonrası” başlıklı birinci bölümün son yazısı, Merdan Güneş’in “Oryantalizm ve İslam(ofobi) Algısı: Aydınlanmanın Çocuğu ve İslamofobinin Babası Olarak Oryantalizm” başlıklı metnidir. Güneş, genel olarak oryantalizmi, özelde ise Alman oryantalizmini ve bu oryantalizmin ayırt

edici özelliklerini konu edinir. Oryantalizm tanımları ve bu tanımların yetersizliğine dair tartışmalara, ayrıca bu tartışmaların günümüzde de devam ettiğine dikkat çektikten sonra, Said'in *Oryantalizm* kitabının önemini vurgulamakla birlikte Wael B. Hallaq'ın Said'e yönelik eleştirilerinin önemine dikkat çeker ve hatırlatır: Said, Doğu'ya dair tespitlerinde ayrıntı ve farklılıkları göz ardı etmekte, Alman oryantalizmini teğet geçmekte, oryantalizm eleştirisini Arap dünyasıyla sınırlandırmakta, siyasi ve ideolojik yaklaşımlara eleştiriler getirmesine rağmen alternatifler sunmamakta, oryantalizmi ortaya çıkaran ortamı ve zihin dünyasını sorgulamamaktadır. Eleştirinin Aydınlanma ve Batı paradigması içinde yapılması nedeniyle çalışması Batılı paradigmayı beslemektedir.

Güneş, "oryantalizm nedir, nerede başlar ve nerede biter?" sorularını cevaplar larken, oryantalizmin geliştiği ve büyüdüğü zemin olan Batı modernizmini ve bu modernitenin beslediği İslam(ofobi) algısını mercek altına almayı hedefler. Güneş, Batı'nın İslam(ofobi) algısının tarihsel olarak oryantalizmin ortaya çıkışından çok daha eskiye dayandığına değinmekle birlikte, özellikle oryantalizmin bu sürece nasıl bir yön verdiğine ve ivme kazandığına dikkat çeker. Ayrıca Güneş, Said'in ele almadığı Alman oryantalizmine odaklanarak temel özellikleri ile İngiliz ve Fransız oryantalizmlerinden ayrılan taraflarını (filoloji, romantizm, akademik gelenek, sömürgecilik ve siyasi gelişmeler, jeopolitik ilişkiler bağlamında) vurgular.

ORYANTALİZMİN AKADEMİK GÖRÜNÜMLERİ VE İSLAM ÇALIŞMALARI

Bu bölümün ilk yazısı, Cüneyt Kaya'nın "Oryantalizmin 'Klasik Sonrası' ile İmtihanı: İslam Felsefesi Bağlamında Bir Değerlendirme" adlı çalışmasıdır. Kaya, Batı'nın naklî ilimlere kıyasla İslam felsefesiyle/felâsifeyle tanışıklığının oldukça erken bir dönemde, 11. yüzyılda gerçekleştiğini belirtir. Kaya'ya göre, oryantalizmin İslam entelektüel tarihiyle ilgili temel yargıları, esasen İslam felsefesine dair algılar tarafından şekillendirilmiştir. Gutas'ın tespitiyle, İslam felsefesi bu algıya göre; mistik nitelikli, Yunan-Latin Orta Çağları arasında bir aracı konumda, din-felsefe tartışmalarına indirgenmiş ve İbn Rüşd ile sona ermiş bir gelenek olarak görülmektedir. Kaya'nın ifadesiyle, bu ön kabuller 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın son çeyreğine kadar İslam felsefesi çalışmalarında etkili olmuştur, hatta günümüzde dahi farklı şekillerde etkisini sürdürmektedir. Bu etki, örneğin İslam felsefesinin mistik nitelikli ve din-felsefe tartışmalarına indirgenmiş olması, Gazzâlî - İbn Rüşd eksenli okumalar ve Sühreverdî ile İşrakilik üzerine yapılan çalışmaların yoğunluğunda somutlaşır.

Öte yandan, 1980'li yıllardan itibaren Marmura, Gutas, Michot, Reisman, McGinnis, Visnovsky, Ahmad, Bretolacci, Adamson, Hasse gibi araştırmacılar

aracılığıyla, oryantalist literatürde İbn Sînâ'ya dair çalışmalar belirgin biçimde öne çıkmıştır. Bu gelişmeyle birlikte, İbn Sînâ'nın merkeze alındığı bir okuma biçimi yaygınlaşmış; onun etkisiyle şekillenen klasik sonrası felsefe, kelam ve tasavvuf arasındaki ilişkiler yeni bir araştırma alanına dönüşmüştür. Bu da İslam felsefesinin, (Batı'da yazılmış olan ders kitabı niteliğindeki çalışmalarda açıkça görüleceği üzere) İbn Rüşd'le bitmediği, aksine İbn Sînâ etkisiyle 18. yüzyıla kadar canlı bir şekilde devam eden bir İslam felsefe geleneğine sahip olduğu yönündeki yaklaşım öne çıkmıştır. Kaya, bu giriş mahiyetindeki değerlendirmelerin ardından, esas olarak klasik sonrası dönem İslam felsefesinin oryantalist çalışmalarda nasıl temsil edildiğini incelemeye geçer. Oryantalist araştırmalarda, İslam felsefe geleneğinin 12. yüzyıl sonrasına uzanması gerektiğine dair genel bir uzlaş olduğu belirtilirken; dönemin mahiyetine ilişkin değerlendirmelerin ise çeşitlilik gösterdiğine dikkat çeker. Bu çerçevede, dönemi ayırt eden özelliklerin Ayman Shihadeh, Saijad H. Rizvi, Visnovski ve Gutas gibi araştırmacıların çalışmalarına başvurularak ortaya konulabileceğini ifade eder.

Kaya, bu noktada Gutas'a yöneltilen bir eleştiriye odaklanır: Jari Kaukua'nın kaleme aldığı ve Gutas'ın yaklaşımını tartıştığı makale üzerinden klasik sonrası döneme dair metodolojik tartışmayı gündeme getirir. Ardından, Frank Griffel'in klasik dönem sonrası İslam felsefesine dair iki önemli çalışmasına yönelir: (her ikisi de Türkçeye çevrilmiş olan) *Formation of the Post-Classical Philosophy in Islam* ve *Al-Ghazālī's Philosophical Theology* kitapları. Griffel, bu dönemde eser verenler arasında *feylesûf* ve *hakīm* ayrımı yapar. Ona göre felsefe, İbn Sînâ düşüncesine doğrudan atıfla şekillenirken hikmet, İbn Sînâcılığa dayanan ama kelamın felsefe eleştirisinin de farkında olan yaklaşımdır. Bu iki yaklaşım birbirine indirgenemez ve farklı düşünsel söylemler olarak değerlendirilmelidir. Griffel, bunu Râzî'nin felsefe ve kelam alanlarındaki farklı yönelimleri üzerinden örnekendirir.

Kaya, çalışmasını 12. yüzyıl sonrası dönemde Arapça ve farklı dillerde üretilmiş eserlerin ortaya çıkarılması ve bu eserler üzerine yeni değerlendirmelerin yapılması gerekliliğini vurgulayarak sonlandırır. Elde edilen mevcut malzemeden yola çıkarak ulaşılan sonuçlara işaret ederken, özellikle Gutas'ın "oryantalist söylemle özdeşleşen çöküş-gerileme" paradigmasını yeniden üretme riskine ve Griffel'in sentezci yaklaşımının analitik derinlikten uzaklaşmaya yol açabilecek yönlerine dikkat çeker.

Kübra Bilgin Tiryaki, "İslam Felsefesi Çalışmalarında Oryantalizmin Dönüşümü: Etkileşim-Bağımlı Yorumlamaya Geçiş" adlı çalışmada, Kaya'nın oryantalistlerin İslam felsefesine yönelik yaklaşımlarını iki temel bakış açısı çerçevesinde değerlendirdiği tartışmayı, bir anlamda farklı bir düzlemde yeniden ele alır. Bilgin Tiryaki çalışmasına Wael Hallaq'ın Said'in oryantalizm eleştirisinin, onun asli doğası olan aydınlanmacı değerler üzerine inşa edilmesini dikkate almadığı için tam bir oryantalizm eleştirisini mümkün kılamayacağına, dolayısıyla da kendisini dö-

nüştürmesinin ve yeni bir oryantalizmin ortaya çıkmasının mümkün olamayacağına dair tespitiyle başlar. Hallaq'a göre böyle bir oryantalizm ancak, oryantalizmdeki özne-nesne ilişkisinin, dolayısıyla da odağının yer değiştirmesiyle mümkün olacaktır. Bu değişim, Hallaq'ın "keşfi tarihselcilik" adını verdiği yeni bir filoloji anlayışına karşılık gelir. Bu yaklaşımın sonucundaysa "gerçek bir insani tarih yazımı, empatik bir filolojik yöntem ve bilimsel aygıtların gerektirdiği daha birçok şey kendiliğinden gelecektir". Bilgin Tiryaki, özne ile nesne arasındaki yer değiştirmenin "bilgiyi üreten öznenin kendi iç muhasebesini yapması" gibi bir sonuç doğurduğunu belirtir. Buradan hareketle İslam felsefesinin yorumlanma biçiminin etkileşim-bağımlı yaklaşımla örtüştüğünü ileri sürer. Etkileşim-bağımlı yaklaşımın İslam felsefesinin içinde yetiştirdiği nazari bağlamı ortaya çıkarmasına hizmet edip edemeyeceğini, Hallaq'ın beklediği oryantalist yaklaşıma karşılık gelip gelmeyeceğini ise Richard Sorabji, Peter Adamson ve Dag Nikolaus Hasse'nin çalışmalarından hareketle göstermeye çalışır.

Bilgin Tiryaki'ye göre Türkiye'de İslam felsefesinin genel felsefe tarihinin bir parçası olarak görülmemesi, Batı merkezli tarihlendirmelerin varlığını ve etkisini devam ettirmesine neden olmaktadır. Bu durum Avrupa-merkezci tarih anlayışında kötülen Orta Çağ'ın Müslümanlara özgü bir evre gibi görülmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa 16-18. yüzyıllarda Batı'da üretilmiş birçok çalışmada, İslam felsefesinin yaratıcı etkinliğini yitirdiği kabul edilen 12. yüzyıldan sonraki dönemde yaşamış er-Râzî ve Nâsiruddîn et-Tûsî gibi Müslüman düşünörlere de yer verildiği görölmektedir. Bu çerçevede, Batı merkezli genel felsefe dönemlendirmesinden kurtulmak için Griffel'in önerdiği gibi, Renan, De Boer ve Goldziher'in yaklaşımlarının aşılması gerektiği vurgulanır. Bilgin Tiryaki, bu bağlamda Batı ve İslam felsefesi tarihlerini etkileşim-bağımlılık temelinde ele alan bazı çalışmalara dikkat çeker. Richard Sorabji, Dag Nikolaus Hasse ve Peter Adamson'ın, iki felsefi birikimi bütünleşik biçimde değerlendiren yaklaşımlarını örnek olarak inceler. Sonuç bölümünde, genelde felsefe tarihi, özelde ise İslam felsefesi bağlamında oryantalist yaklaşımlarda belirli bir değişim ve dönüşüm yaşanmış olmasına rağmen Hallaq'ın söylediği anlamda özne ve nesnenin yer değiştirmesi gibi bir durumun hâlâ söz konusu olmadığı kanaatine ulaşır.

Esra Gözeler, "Batılı Ansiklopedi Literatüründe Kur'an Tarihine Dair Yaklaşımlar: *Encyclopedia of the Qur'an* (EQ) Özelinde Bir İnceleme" adlı yazısında, ansiklopediler bağlamında oryantalistlerin Kur'an tarihine yönelik yaklaşımlarının izini sürmektedir. Gözeler'e göre bu konuda yapılmış ilk çalışma felsefe, Grekçe, Latince ve Sami diller eğitimi alan, Türkçe ve Ortadoğu dillerine ilgisi olan, bu yüzden İslam araştırmalarına yönelen Barthélemy d'Herbelot de Molainville'in (1625-1695) *Bibliothèque orientale* adlı eseridir. Gözeler, d'Herbelot'nun eserinde Kur'an'la alakalı iki maddenin ("Alcoran" ve "Moshaf") bulunduğunu söyler ve bunların içeriğini

kısaca özetler. İkincisi, Peşaver'de 20 yıl görev yapan Anglikan misyoneri Thomas Patrick Hughes'ün (1838-1911) *The Dictionary of Islam: Being a Encyclopedia of the Doctrines, Rites Ceremonies and Customs, Together with the Technical and Theological Terms of the Muslim Religion* adlı çalışmasıdır. Burada "Quran" maddesi on bir alt başlıktan oluşur. Gözeler bir diğer ansiklopedik çalışma olarak Thomas William Beale'in 1881'de yayınlanan *An Oriental Biographical Dictionary* kitabını zikreder. Ancak bu eserde Kur'an'a dair müstakil bir madde yer almaz. *Encyclopedia of Qur'an*'a geçmeden önce, son olarak, 19. yüzyılın sonunda Londra'da yapılan Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi'nde kararlaştırılan ve ilk baskısı 1913-1936 yıllarında, ikinci baskısı 1954-2005 arasında yapılan *The Encyclopedia of Islam*'ı konu edinir. Ansiklopedinin Kur'an maddesini ilk baskıda Frantz Buhl, ikincisinde ise A. T. Welch, Rudi Paret ve J. D. Pearson yazmıştır.

Gözeler'in oryantalistlerin Kur'an tarihine dair yaklaşımlarının izini takip ettiği son çalışma olan *Encyclopedia of Qur'an*, diğer metinlerden farklı olarak doğrudan Kur'an'a odaklanmış olan bir eserdir. 2001-2006 yılları arasında Brill tarafından yayınlanmış olan ansiklopedi, Kur'an'da geçen isimler, yerler, kavramlar, olaylar gibi konular ve sebep-i nüzûl, ayet, sure gibi Kur'an ilimlerine dair maddeleri içermekte ve yeni maddeler eklendikçe on-line olarak yayınlanmaktadır. Gözeler, önce, ansiklopedinin yayınlanmasına kadar Batı'da Kur'an tarihine dair çalışma yapanları (Gustav Weil, Theodor Nöldeke, Gotthelf Bergsträßer, Hartwig Hirschfeld, Richard Bell, Angelika Neuwirth ve François Déroche) ve onların konuya dair görüşlerini kısaca zikreder. Ardından *Encyclopedia of Qur'an*'ın Kur'an tarihine yönelik yaklaşımını, seçtiği dört madde bağlamında ortaya koymaya çalışır: "Kronoloji ve Kur'an", "mushaflar", "Kur'an'ın cem'i" ve "Kur'an elyazmaları".

Gözeler, bu maddelerin yazarlarını ve içeriklerini özetledikten sonra, Batı'da İslami kaynakların kullanılması hususunda esasen bir rezervin bulunmadığı, ancak bir konuyla alakalı Batı'da yapılmış olan bir çalışma varsa çoğunlukla onunla yetinildiği, ulûmu'l-Kur'ân, tefsir ve Müslüman yazarların telif ettikleri çağdaş eserlere de müracaat edildiği sonucuna ulaşır.

"Batı'da On Yılda Yapılan Hadis Çalışmalarındaki Güncel Eğilimler Üzerine Bir İnceleme" adlı yazısında Fatma Betül Altıntaş, yakın zamanlı hadis çalışmaları üzerinden oryantalist eğilimleri tespit etmeye çalışmıştır. Altıntaş, Batı'daki modern hadis çalışmalarında esas olarak Kitab-ı Mukaddes'e uygulanan tarihsel eleştiri yönteminin kullanıldığını ve bu yöntemin hadis metinlerinin güvenilirliğine odaklandığını; ancak son zamanlarda yaşanan birtakım değişimlerin sonucu olarak bu yaklaşımın yerini hadis metinlerinin anlaşılmasına bıraktığını söyleyerek yazısına başlar. Ona göre, bu durumun doğruluğunu test etmek ancak 21. yüzyılda yapılan çalışmaların takibiyle mümkündür. Altıntaş daha sonra kendisinin yapacağı bu takibin daha önce yapıp yapılmadığı hususunda literatür değerlendirmeye